

DAMIJAN GUŠTIN

DVE ANTANTNI VOJSKI V DRŽAVI SHS – DVA ODNOSA DO ZMAGOVALCEV? VARNOSTNE DILEME DRŽAVE SHS

Prolog

Druga polovica oktobra 1918 je postala za Avstro-Ogrsko prelomna. 4. oktobra je po dolgem večkratnem antantinem vabljenju k ločenemu izstopu iz vojne sporočila, da sprejema pogajanja o premirju na podlagi štirinajstih Wilsonovih točk. 16. oktobra je cesar objavil manifest o federativnem preustroju države. Dva dni pozneje je državni sekretar Združenih držav Amerike Lansing objavil ameriško videnje usode Avstro-Ogrske, boljše njenih narodov. Nota je proglasila Čeha za tiste, ki so v vojnem stanju s centralnima silama, glede "Jugoslovanov" pa je predsednik Woodrow Wilson, tako nota, priznal "pravičnost narodnih streljenj Jugoslovanov po svobodi." To je konkretno pomenilo, da ZDA terjajo, da se avstroogrška elita dogovarja s predstavniki Jugoslovanov o bodoči državnopравни ureditvi.¹ Bilo je prepozno, da bi lahko še vse naprej ostalo v državnem okviru, pa čeprav federativnem ali konfederativnem.²

Narodni svet Slovencev, Hrvatov in Srbov v Zagrebu je po svojem konstituiranju 5. in 6. oktobra prevzel vodenje nacionalne politike. V programu za naprej si je zadal "ujedinjenje na etnografskem teritoriju" in enotno zastopnost na mirovni konferenci.³

28. oktobra je Avstro-Ogrska ob sočasnem razpadanju vojske bojišču Piavi zaprosila antanto za premirje. Proglasiti državo pred kapitulacijo oziroma premirjem Avstro-Ogrske je postalo ne le vprašanje politične možnosti izvršiti tako dejanje naperjeno proti celovitosti države (kar je prinašalo tveganje), niti ne prestiža, pač pa ločitve od možnosti, da bi zanje veljali pogoji premirja. Tempo te ločitve je narekovala boljše obveščena in tudi boljše pripravljena češka politična elita. Še istega dne, 28. oktobra 1918 je proglasila Češkoslovaška svojo suverenost in nacionalno državo. Sledili so ji Poljaki in naslednjega dne, 29. oktobra 1918, južni Slovani v monarhiji; slednji trije narodi so tedaj trdili, da so ena, jugoslovska nacija in ustvarjajo nacionalno državo, ki se bo raztezala "od Vardarja do Tur".⁴

Trije južnoslovske narodi so skupno nacionalno državo, Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov,⁵ zasnovali na še neizčiščenem konceptu, ki je predvideval nastanek skupne južnoslovske države. Toda glede na nasprotno vojne tabore in splošno situacijo je bil dogovor s Srbijo šele politična prihodnost. Ker pa niso želeli, niti mogli čakati, sta slo-

1 Slovenec, 21. 10. 1918, 242, Jugoslavija : Wilson za popolno svobodo Jugoslovanov.

2 Podrobneje Janko Pleterski: Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo : politika na domačih tleh med vojno 1914–1918. Ljubljana 1971 (dalje: Pleterski, Prva odločitev ...), str. 255.

3 Slovenec, 21. 10. 1918, 242, Proglas za jugoslovske narode.

4 Slovenec, 22. 10. 1918; 243, prim. Jurij Perovšek: Slovenci in država SHS leta 1918. V: Zgodovinski časopis 53, 1999, št. 1, str. 71–79; isti, Oblikovanje slovenske nacionalne države leta 1918. V: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 25, 1985, št. 1–2, str. 49–75; Najceloviteje isti, Slovenska osamosvojitve v letu 1918 : študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov. Ljubljana 1998, str. 13–59.

5 Običajna oblika tedanjega poimenovanja in pisanja je bila "država SHS".

venska in hrvaška (ta vključno z dalmatinsko) politična elita, ob sodelovanju bosenske, začeli ustanavljati svojo državo, ki naj bi bila začasna prehodna tvorba. Skupno državno telo je bilo le Narodni svet Slovencev, Hrvatov in Srbov (Narodno vijeće, Narodno veče) v Zagrebu, ki je hkrati postavilo poverjenike z izvršilnimi pooblastili za posamezna področja državne uprave. Ti so do Naredbe o prehodni upravi Narodne vlade SHS v Ljubljani 19. novembra figurirali kot ministrstva za vse območje države. Med njimi je bilo tudi poverjenišvo za ljudsko obrambo (narodno odbrano) pod vodstvom poverjenika dr. Mateta Drinkovića, kateremu je bila podrejena tudi oborožena sila Države SHS. Poleg Narodne vlade SHS v Ljubljani sta bili ustanovljeni še vladi v Sarajevu in Splitu. Naredba o prehodni upravi pa je delegirala oblast v kompetencah Narodnega sveta SHS kar Narodni vladi SHS za Slovenijo. Izgleda pa, da je pristojnost v zunanji politiki ohranil Narodni svet, čeprav je zunanjepolitične stike vzpostavljala tudi Narodna vlada SHS v Ljubljani.⁶

Varnostni problemi nove države

Največji varnostni problemi nove države so izhajali iz okoliščin, v katerih je država nastala in načina njenega nastanka. Država SHS je bila s sklicevanjem na nacionalno samoodločbo ustvarjena državna tvorba, ki je nastala v razpadu Avstro-Ogrske in razmerah, ko je hkrati ta bila mednarodnopravno v procesu vdaje, vendar še mednarodnopravni subjekt. 31. oktobra so antantne velesile sprejele njeno ponudbo za premirje. Zavezniški vojni svet se je končno dogovoril, da terja od Avstro-Ogrske umik njene vojske do Brennerja na Tirolskem, zahodno od Julijskih Alp in iz Dalmacije. 3. novembra je bilo premirje tudi podpisano v Villi Giusti pri Padovi, v bližini sedeža italijanskega generalštaba, na italijansko vztrajanje naj bi začelo veljati šele 4. novembra ob 15 h.⁷ Hkrati so od 24. oktobra še vedno tekli boji vzhodno od Piave, čeprav je avstroogrška vojska razpadala. Prav na dan ponudbe premirja 28. oktobra 1918 je italijanska vojska prebila fronto na srednji Piavi in pri Vittoriju Venetu v Benečiji, kjer je 6. armada začela hitro razpadati, pospešeno prodirala proti vzhodu in severu. Ogrsko polovico je ogrožala hitro napredujoča vzhodna vojska, ki se je že bližala Donavi.⁸

Država Slovencev, Hrvatov in Srbov se je bila oklicala na avstroogrskem ozemlju, ki ni bilo niti notranje jasno razmejeno, enako kot ne Češkoslovaška in Poljska. Toda Češkoslovaška je imela zagotovilo ZDA, da jo smatrajo kot zavezniško državo ("je v vojnem stanju s centralnimi silami").⁹ Predvsem so bile odprte njene meje na severu (tako proti Ogrski, kjer pa je obstajala vsaj meja med hrvaško-slavonskim kraljestvom in Ogrsko) kot proti avstrijskim nemškim pokrajinam, kjer se historične deželne meje niso ujemale z etničnimi. Tako je morala nacionalna Država SHS proglasiti sestavljajoča območja po nacionalni pripadnosti, ne historičnih mejah, torej del Štajerske, del Koroške, vse to pa je odprlo številne možnosti konfliktov. Prav tako je Država SHS opredelila svojo etnično mejo na zahodu, kjer se je odrekla od prejšnje avstro-ogrsko-

6 Prim. Jurij Perovšek: Slovenska osamosvojitve v letu 1918, str. 77–106; Bogdan Krizman: Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslovenske države. Zagreb 1977, str. 40–98 (dalje: Krizman, Raspad Austro-Ugarske ...).

7 Prim. Manfred Rauchensteiner: Der Tod des Doppeladlers : Osterreich-Ungarn und der Erste Weltkrieg. Graz Wien Köln, Verlag Styria, 1993, str. 610–613 ; Milica Kacin-Wohinz: Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918-1921. Maribor-Trst, 1972, str. 69 (dalje: Kacin-Wohinz, Primorski Slovenci 1918–1921 ...).

8 Rauchensteiner, Der Tod des Doppeladlers, str. 613–617.

9 Prim Slovenec 18. 10. 1918, Lansingova nota.

italijanske meje le v Furlaniji, omenjala pa se je – le v časopisu Slovenec – kot območje, ki sodi v jugoslovansko državo, tudi Beneška Slovenija.¹⁰

Problem celovitosti države, morske in zahodne meje

Država SHS je s tem v mednarodnem kontekstu dregnila v sam srž potencialnega spora med velesilami zmagovalkami. Šlo je za del ozemlja, ki ga je londonski pakt iz aprila 1915 obljubljal Italiji. Pakt je bil tudi v tajnem delu med vojno objavljen in slovenskim pa tudi hrvaškim politikom ni bil neznan, celo nasprotno. Zlasti je bilo živo zanimanje zanj do jeseni 1917, nato pa je se je skrb zaradi njegove realizacije nekoliko podela. Zdelo se je, tudi večini politikov, da bo mirovna ofenziva in teža ZDA z geslom o samoodločbi, ki je prevevala program 14 točk, prevladala stare diplomatske pogodbe.¹¹

Država SHS je tako po svojem državnem ozemlju obsegala od tistega, kar je bilo Italiji obljubljenega, Goriško, Trst, del Kranjske, Istro in Dalmacijo, medtem ko je Reka z nejasno pripadnostjo tičala vmes kot kost v grlu.

Državni vrh SHS je zato peti dan svojega obstoja najbrž s presenečenjem, predvsem pa strahom sprejel besedilo premirja antante z Avstro-Ogrsko, pa ne zaradi pogojev, ki so bili za Avstro-Ogrsko blizu kapitulaciji. V svojem kopenskem delu so pogoji določili (točka 3): Umik avstrijske vojske severno od prelaza Stelvio, Brennerja, na karnijski fronti do Trbiža, nato na Julijske Alpe preko Predila, Mangart – Triglav, prelaz Podbrdo – Podlanišče – Idrija – proti jugovzhodu proti Snežniku – proti morju, vključujoč Kastav, Matulje in Volosko. V Dalmaciji naj bi izpraznjeno območje sledilo mejam dežele Dalmacije, s tem, da se izpraznijo tudi doline Krke, Cetine in Butišnice. Vključena je tudi izpraznitev otokov severno in zahodno od Dalmacije, od Premude do Paga na severu, ter do Mljeta na jugu, izpuščajoč Brač, Šolto, Veliko in Malo Žirje. Vsa izpraznjena območja naj bi okupirale antantne sile in sile ZDA.¹² Že istega dne ko je premirje stopilo v veljavo je vsebinsko točen povzetek določil prinesel tudi Slovenec.¹³ To pa je pomenilo, da je bilo Državi SHS okupirano in glede na omejitve izvzeto izpod njenega dejanskega nadzora vse območje zahodne Slovenije in Istra ter Dalmacija z otoki, okoli petine državnega območja največje strateške vrednosti. Glede uprave je bilo namreč določeno, da bo "poverjena lokalnim oblastem pod nadzorstvom postajnih poveljstev zveznih okupacijskih čet."¹⁴ Pomorske določbe premirja so bile prav tako usodne za vojaško mornarico Države SHS, ki je že bila izročena s strani avstroogrškega poveljstva pred premirjem.¹⁵ Po mednarodnopravni diktaciji je to bila torej zasedba, okupacija ozemlja sovražne države.

Ob koncu vojne je potekala v antantnem ožjem krogu evropskih velesil in Združenih držav Amerike intenzivna diplomatska igra okoli sprejemanja ali neupoštevanja tajnih dogovorov, med katerimi je bil tudi londonski pakt. Nasproti stališču predsednika Wilsona, da bo z ameriško močjo moči preseči uveljavitev evropske tajne diplomacije,

10 Kacin-Wohinz, *Primorski Slovenci 1918–1921*, str. 22; Metod Mikuž: *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1941*. Ljubljana 1965, str. 43, 65.

11 Prim. Pleterski, *Prva odločitve*, str. 206–221.

12 Grada o stvaranju jugoslovenske države (I. I. – 20. XII. 1918) Priredili Dragoslav Janković, Bogdan Krizman. Beograd 1964, II. knjiga, dok. 378, 2. 11. 1918 (dalje: Grada, II ...); Rodolfo Corselli: *La grande guerra 1915–1918 alle fronti italiane*. Vol. Secondo, Bologna 1942, str. 229–231, Dal testo del patto d'armistizio.

13 Slovenec, 4. 11. 1918, 253, Pogoji entente za premirje.

14 Prav tam. V originalnem besedilu je to člen 6.

15 Grada, II, dok. 378.

je bila Italija ena od najbolj vnetih zagovornic spoštovanja tajnih dogovorov ne načelno, pač pa glede na nacionalni interes, da dobi obljubljeni območja, ki bi omogočala zaokrožiti območje znotraj alpskega loka in obvladati Jadransko morje. Čeprav je Francija novembra 1918 celo predlagala odpravo vseh tajnih sporazumov, sta se končno na mirovni konferenci Francija in Velika Britanija opredelili za spoštovanje dogovorov, tudi za ceno povojne ureditve.¹⁶

Takšnemu (ne)upoštevanju nove države je s svojo noto že naslednjega dne nasprotoval Narodni svet SHS; v noti je zapisal, da "stopa država SHS (Jugoslavija) v eno državo s Srbijo in Črnogoro, tako da se bo država razprostirala po vsem etnografičnem teritoriju naroda SHS."¹⁷ Z argumentom, da se bo združila s Srbijo, naj bi bila nova država bolj prejemljiva za antanto, enako kot s trditvijo, da ni bila in ni v vojnem stanju z antanto. Toda kar se je slovensko-hrvatsko-srbski politični eliti nove države zdelo morda neobveščenost antantnih vrhov o novi politični geografiji na jugu monarhije, se je pokazalo za globljo odločitev državnikov velesil zmagovalcev. Vsekakor Italiji niso bili pripravljeni odreči pravice do okupacije pretežnega dela ozemelj, ki jim jih je obljubljal londonski pakt. Konec koncev vojne še ni bilo konec; pogajanja o pogojih premirja z Nemčijo so se šele začela in v njih sta svoje račune imeli tako Velika Britanija kot Francija. Takšen razvoj situacije, ki je kazal na uresničitev najbolj črnih predvidevanj iz vojnih let, je med državnopolitičnim vrhom Države SHS povzročil močno zaskrbljenost, še posebej ko se je italijanska vojska prikazala na zahodnem robu državnega ozemlja in začela v prvih dneh po premirju prodirati v notranjost.

Vstop italijanske vojske na ozemlje Države SHS

V določilih premirja torej ni bilo nikakršnega upoštevanja nove države. Ta pa je že izvajala na spornem območju efektivno oblast, čeprav preko organov, ki jih je prevzela od avstrijske države. Le lokalni in pokrajinski Narodni sveti so ob njih predstavljali nove organe z atributi izvršne oblasti, kot je bilo vodenje lokalnih varnostnih formacij Narodnih straž.¹⁸ Še istega dne kot se je razvedelo za premirje, 4. novembra se je Narodna vlada SHS v Ljubljani soočila z najtežjim varnostnim vprašanjem – kaj storiti, da bi ohranila svojo državno integriteto, kakorkoli je že bila nedoločena z mejami. Veliko realnih izbir ni bilo. Politično je bila dilema državnega vodstva nerazrešljiva. Država se je razglasila za nevtralnno (ni bila in ni v vojni z antanto!), vendar je od antantnih velesil in ZDA pričakovala priznanje, tako da odpor okupaciji ni prihajal v poštev – niti z diplomatskimi sredstvi, niti z orožjem, za kar pa sploh ni imela niti ustreznih oboroženih sil, saj je te šele začela ustvarjati.¹⁹ Edina možnost, ki je državno vodstvo Države SHS ni izkoristilo, je bila takojšnja vključitev v antanto, oziroma prošnja za vključitev.²⁰ Morda tiči odgovor, zakaj ne, v miselni navezavi na ZDA oziroma njene mirovne pobude, pa tudi razumevanju, da bodo z združitvijo s Srbijo itak postali članica antante.

16 Uroš Lipušček: Ave Wilson: ZDA in prekrjanje Slovenije v Versaillesu 1919–1920. Ljubljana 2003, str. 48–50.

17 Slovenec, 4. 11. 1918, 253, Odgovor Narodnega veča ententi.

18 Perovšek, Slovenska osamosvojitve v letu 1918, str. 63–64.

19 Prim: Matjaž Bizjak: Slovenska vojska 1918–1919 in formiranje Dravske divizijske oblasti. Magistrska naloga. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2001, str. 85–95; Janez J. Švajncer: Slovenska vojska 1918–1919. Ljubljana 1988.

20 Kakor vemo, je pred proglasitvijo države njen šef, predsednik Narodnega sveta SHS dr. Anton Korošec odpotoval v Švico in Pariz, da se sreča s srbsko vlado in dogovori način in pogoje združitve obeh držav.

V svojih prvih intervencijah do tujine se je Narodni svet SHS v problemu do zasedbe dela državnega teritorija obrnilo izrazito proantantno. Že 29. oktobra so razpravljali o vsebini note na Francijo, v kateri naj bi poleg jasno razvidnega dejstva, da so prevzeli oblast, sporočili predvsem, da niso v vojni z antanto. Ko je takšno noto predsedstvo Narodnega sveta 31. oktobra pripravilo, je vsebovala jasno izjavo, da država ni v vojni z antanto, pač pa smatra antantne države za prijateljske in jih prosi za garancijo suverenosti združene države na mirovni konferenci.²¹ Mnogo bolj elokventno je problem videl Ante Trumbić, predsednik Jugoslovanskega odbora, ki je šefu države Antonu Korošču predlagal, da pred zavezniki prosi: da priznajo jugoslovanski narod kot zavezniški in neodvisen od Avstro-Ogrske, da poudari njegov prispevek k vojaškim naporom antante (prostovoljci), kar ga kvalificira za bojujočo se stranko s centralnimi silami.²² Koroščev predlog, ki je najbrž bil koncipiran pred njegovim odhodom, pa je predvideval, da bi zavezniki prepustili Državi SHS in Češkoslovaški tiste dele avstroogrškega ozemlja, ki so njihova etnična ozemlja. Skrajni italijanski rob v Furlaniji in južno Tirolsko naj bi prepustili v okupacijo Italiji, Trst in zahodno Istro okupaciji ZDA, mednarodne antantne sile pa naj bi okupirale območje ob Rabi in Leithi, da bi ločile ogrski in avstrijski del monarhije ter zagotovili zvezo med Državo SHS in Češkoslovaško. Znotraj obeh nacionalnih območij naj bi bile nameščene antantne sile v sporazumu z vladama.²³ Takšna zamisel pa je bila že časovno prepozna, da bi mogla vplivati na antanto, čeprav je v Pariz tedaj prinesel zelo podoben načrt tudi Beneš.²⁴

3. novembra je predsedstvo Narodnega sveta SHS ponovilo svojo noto izpred treh dni, in ji dodalo izrecno prošnjo, da jim priznajo izvršeno samoodločbo, "da se z okupacijo dela našega teritorija ne ustvarja prejudica proti našemu popolnemu nacionalnemu in državnemu zedinjenju".²⁵

Narodna vlada je torej 4. novembra sprejela priporočilo svojega poverjenika za narodno obrambo, da naj se priporoči goriškim županom, da "pozdravijo italijanske čete, ki pridejo v njih kraje ter da se izrazijo, da se prizna ta zemlja kot del Jugoslavije, o čemur bo pa sicer konečno sklepala mirovna konferenca."²⁶ Očitno je v oblikovanju svoje strategije izhajala iz stališča, ki je prevladovalo v mesecih pred koncem vojne, da je treba z Italijo graditi dobrososedske odnose, čeprav pogoji premirja niso obetali nič dobrega.²⁷ V navodilu pa že vidimo vse tri pomembne elemente, ki so sestavljali reakcijo državnega vrha na problem: neupiranje, protest proti okupaciji in zaupanje v mirovno konferenco, ki bo spremenila izvršeno stanje.

Italijanska vojska je medtem po več smereh nastopila v zahodnem in obmorskem ozemlju Države SHS. Štiriindvajseturni odlog do nastopa premirja je poskusila izkoristiti za zasedbo ozemlja in pridobitev vojnega plena v Furlaniji. Že 3. novembra je priplula italijanska vojska v Trst, kamor jo je tako hitro zvalilo odposlanstvo tržaškega odbora za javno blaginjo,²⁸ istega dne v Zadar. Kopenska vojska je v času premirja

²¹ Grada, II, dok. 335, 355 (31. 10. 1918).

²² Grada, II, dok. 353, (31. 10. 1918 v Parizu).

²³ Grada, II, dok. 365 (1. 11. 1918).

²⁴ Grada, II, dok. 366.

²⁵ Grada, 2, dok. 388 (3. 11. 1918).

²⁶ Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921. 1. del: Od 1. nov. 1918 do 26. feb. 1919. Za objavo pripravil Peter Ribnikar. Ljubljana 1998, 1. seja 4. 11. 1918, str. 70 (dalje: Sejni zapisniki Narodne vlade ...).

²⁷ Prim. Pleterski, Prva odločitev, str. 219. Gre za politično oceno deželnega predsednika Attensa iz oktobra 1918.

²⁸ Kacin-Wohinz, Primorski Slovenci, str. 53–63.

kljub pospešenemu prodiranju med izgovorjenim 24-urnim rokom za dejanski začetek premirja, bila še vedno na območju med Piavo in Tagliamentom. Uspela je ujeti skoraj pol milijona vojakov in 3000 topov.²⁹ Dejansko je bila italijanska vojska tedaj še v napredovanju proti sovražniku, ne glede na to, da je izkoristila priložnost za podaljšanje nastopa premirja. Tako je nastopil v Trstu tudi istega dne imenovani guverner Julijske krajine general Petitti do Roreto, ko je trdil, da osvaja Trst v imenu italijanskega kralja, s pravico zavojevalca (*diritto di conquista*),³⁰ kar je pomenilo, da pravno vzeto ne spada v okupacijo po določenih premirja.

Sočo je pri Gorici prekorala italijanska vojska 6. novembra.³¹ Na severu je zasedla Tržič. Prav tako so bili že 6. novembra v Koprju, na Lošinju, v Opatiji. Zabeležka o stanju v Trstu dobro karakterizira stanje "Italijani priznavajo Jugoslovane, ne pa Jugoslavije."³² 7. novembra so bile italijanske čete že v Postojni. Prihajala so poročila o italijanski vojski v Matuljah, na Cresu, v Sežani.³³ V Šibeniku je po izkrcanju italijanske vojske nastalo napeto vzdušje, ki je grozilo prerasti v konflikt, tako da je miril konflikt dr. Ivo Krstelj, poverjenik za Dalmacijo osrednje vlade v Zagrebu.³⁴

Na Reki, ki ni sodila v območje izpraznitve, je bilo sploh posebno stanje. Pred mestom je bila italijanska mornarica, v mestu pa so pričakovali še ameriško vojsko, ko je 13. novembra prišel bataljon srbske vojske. Italijanski admiral Ranieri je nato izkrcal pehoto, ki jo je srbski polkovnik zavrnil. Po daljših pogajanjih so se sporazumeli, da se italijanska in srbska vojska za tri dni umaknejo iz mesta, kar je srbska spoštovala, italijanska pa je njen umik izkoristila za vkorakanje. Končno so se s posredovanjem na najvišjih političnih nivojih dogovorili, da bo okupacija v krajih izven območja dovoljenega italijanski vojski z določilom premirja, mešana, z več antantnimi vojskami in ameriško vojsko. To je veljalo tudi za Split in Dubrovnik.³⁵

Narodna vlada je dva dni pozneje sklepala o stiku z napredujočimi italijanskimi enotami. Dobila je namreč telegram polkovnika Castellija iz Logatca, da bi želel stik glede nadzora izpolnjevanja določil premirja z Avstro-Ogrsko. Vlada je sklenila kar najmočnejšo zasedbo, saj je določila za pot v Logatec predsednika in poverjenika Trillerja in Petejana. "Naroči se jim, naj pozdravijo zastopnike italijanske armade prijateljski, zaeno pa protestirajo proti zasedenju naše dežele."³⁶ Pogovor z omenjenim polkovnikom je, kot izvem o iz sejnega zapisnika naslednji dan, potekal v Postojni, vendar je očitno zadeval le tehnična vprašanja delitve eraričnega premoženja torej predvsem vojaškega materiala. Očitno je bilo dogovorjeno, da zaradi boljše gibljivosti umikajoče se vojske vojakom prepuščajo tudi vozila.³⁷ Prav v ta namen je vlada sklenila poslati v Trst spet poverjenika dr. Trillerja z dvema častnikoma, da se poskuša dogovoriti o

29 Rauchensteiner, *Der Tod des Doppeladlers*, str. 618.

30 Kacin-Wohinz, *Primorski Slovenci*, str. 59, 63.

31 Kacin-Wohinz, *Primorski Slovenci*, str. 73.

32 Slovenec, 6. 11. 1918, 255, Italijani zasedajo jugoslovansko Primorje.

33 Slovenec, 9. 11. 1918, 258, Italijani zasedajo jugoslovansko ozemlje; 11. 11. 1918, 259a, Italijani zasedajo jugoslovansko ozemlje.

34 Slovenec, iz posebne izdaje od 10. 11. 1918, Razburjenje proti Italiji v Šibeniku. Glej Građa, II, 393, str. 465.

35 Krizman, *Raspad Austro-Ugarske*, str. 195–200; prim. isti, *Građa o talijanskoj okupaciji Rijeke, Istre i Hrvatskog Primorja 1918. godine* : iz "spisa Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba" u Državnom arhivu u Zagrebu. V: *Jadranski zbornik*, 1, 1956, str. 255–269.

36 Sejni zapisniki Narodne vlade, str. 79. Poročilo o obisku v Postojni je bilo tudi javno objavljeno. Slovenec, 9. 11. 1918, 258, Italijani zasedajo jugoslovansko ozemlje.

37 Sejni zapisniki Narodne vlade, seja 7. 11. 1918, str. 82.

vračanju vagonov (posodijo) v območje pod kontrolo Države SHS, vsaj dokler ne bi odpeljali umikajoče se armade. Hkrati pa je poskusila zadržati tudi transporte italijanskih vojnih ujetnikov z Madžarske in Nemške Avstrije, ne zaradi kompenzacije, pač pa zaradi izogibanja konfliktom.³⁸

Političnemu vodstvu SHS tako ni ostalo drugega kot da je vlagalo proteste, češ da je italijanska vojska zasedla območje države, ki je nastala pred samim premirjem in torej ne bi mogla biti predmet določb premirja – vendar pa se okupaciji ni zoperstavljala. Ob italijanski zasedbi Zadra 3. novembra je predsednik Pokrajinske vlade SHS v Splitu protestiral pri poveljujočem kapitanu korvete s poudarkom, da je sicer kapitan upravičeno storil sovražno dejanje proti Avstro-Ogrski, ki pa je ni več, saj je na njenem teritoriju – v katerem je tudi Zadar – nova Država SHS.³⁹

Ko se je po tednu dni napredovanja italijanske vojske na njeno državno ozemlje odločil Narodni svet SHS za uradni protest, je italijanskemu zunanjemu ministrstvu zapisal: "Država SHS se ne more s silo upreti tem nameram (italijanski okupaciji, op. G. D.), toda ona vendar protestira proti takemu ravnanju in prosi prijatelje naše nacije, da vzame v okviru načelo narodnosti, ki je bilo tudi temelj ujedinjenja Italije."⁴⁰ Vendar pa je takšno stališče imelo le malo vpliva na zunanje dejavnike, sploh pa ne na Italijo, ki je, z optike slovenskega opazovalca, stopnjevala svoj pohod v notranjost.

Kako si pomoči s srbsko (antantno) vojsko?

Velika ogroženost državne celovitosti, ki je zadevalo tako Slovence kot Hrvate, je državni vrh in javno mnenje močno obrnilo v njegovem razmišljanju o potrebi po antantni pomoči. Ta je šla v dveh smereh, pridobiti antanto za zasedbo celotnega teritorija države, in pridobiti srbsko vojsko, kar se je zdelo lažje in bolj dosegljivo, za zasedbo vsaj najpomembnejših točk države. To pa je neposredno vplivalo na sicer politično diskusijo o poteh in obliki javno razglašenega združenja s Srbijo in Črno goro v eno državo. Zaradi zunanje nevarnosti, ki se je zdela najhujša z zahoda in Dalmacije, je postala potreba po srbski vojski mnogo bolj neposredna – želeli so jo uporabiti kot rešitelja silne zagate, v kateri je bila država – in v nevarnosti je bila tudi kredibilnost same nove politično-državne elite. Resnici na ljubo – takšna razmišljanja so se kazala že pred samim nastankom države. Tedaj še član Narodnega sveta dr. Mate Drinković, je izjavil 22. oktobra na zborovanju v Zagrebu, da "so se srbski vojaki borili in se bore za našo svobodo."⁴¹

Ne glede na velike želje po takojšnji srbski vojaški prisotnosti pa se srbska vojska ni bila sposobna hitro približati oziroma vstopiti v Državo SHS. Srbska vojska je namreč bila močno utrujena. V neprestanem boju je bila od 15. septembra 1918, ko je začela operacijo na solunski fronti, da bi prebila fronto na območju Gradešnica – Veternik. V boju je zaradi notranjih razmerij antantnega vrha – Velika Britanija in Italija proti Franciji – le-te niso vojaško podpirale, čeprav je bil poveljnik solunske fronte Franchet d'Esperey pristaš zamisli, da bi prodrl globoko v notranjost Balkana. Prošnja Bolgarije za premirje 25. septembra in podpis premirja štiri dni pozneje pa je dala srbskemu preboju novo upravičenje. Za vojaške voditelje centralnih sil je bila izguba Balkana

38 Sejni zapisniki Narodne vlade, seja 9. 11. 1918, str. 90.

39 Građa, II, dok. 403, 4. 11. 1918.

40 Slovenec, 11. 11. 1918, 259a, Italijani zasedajo jugoslovansko ozemlje.

41 Slovenec, 23. 10. 1918, 244, Hrvaška enodušno v Jugoslaviji. Nadaljevanje njegove misli je bilo v Slovencu cenzurirano.

znak za prvi poskus premirja, saj je bilo ogroženo tako vzhodno bojišče kot obvladovanje Donave. Prav slednja je postala glavni cilj operacij z nekdanje solunske fronte v oktobru 1918.

Naslednji odločilni uspeh je dosegla prav tako srbska 1. armada, ko je prodrla na območje Niša in tam med 9. in 12. oktobrom premagala 11. avstroogrsko armado. To je onemogočilo še zadnje upanje na obrambno črto centralnih sil južno od Donave, saj so okrepitev iz Rusije in Romunije šele prihajale v Podonavje. Ogrska vlada je terjala, da se vse madžarske enote z bojišča proti Italiji vrnejo na Ogrsko. 30. oktobra je kapitulirala turška vojska. Kljub temu pa so bile severno od Donave še tri nemške in avstroogrške armade. V prodoru proti severozahodu – 30. oktobra je d'Esperey srbski vojski že ukazal prehod na avstroogrsko ozemlje – naj bi se srbska vojska povezala z jugoslovanskim gibanjem, da bi čim bolj učinkovito napredovala proti Dunaju, kjer naj bi se srečala z italijansko vojsko, ki bi tja prodrla iz severne Italije, torej preko Koroške in Kranjske ali celo preko Tirolske, saj je bil cilj doseči München. Toda medtem je Avstro-Ogrska prosila za premirje in ga 3. novembra podpisala, naslednji dan pa je njen izstop iz vojne že začel veljati. Res pa ga je ogrska vlada takoj zavrnila, ker se je za svojo polovico države nameravala pogajati ločeno.⁴² Tako je srbska vojska v prvi polovici novembra imela opravka z vojsko, ki je bila vsaj formalno še v vojnem stanju, kar je oviralo njeno nastopanje proti severu in zahodu. Proglasitev države SHS ji je v tistem trenutku torej vojaško in politično koristil.

Njen pristop v omenjene pokrajine je potekal v treh smereh. Prvi je bil v Bosni, najpomembnejša smer proti severu in severovzhodu v Banat, tretja smer proti severozahodu, torej na območje med Savo in Donavo. Za Državo SHS so tako prišle v poštev le dve smeri, bosenska, ki pa je bila z varnostnega vidika le manjšega pomena (zgolj zaradi načrtovanega umika avstroogrške armade z južnega Jadrana in Črne gore), ter smer v Slavonijo. V treh dneh po prvonovembrski zasedbi Beograda so prve manjše enote srbske vojske segle v Srem in Slavonijo.⁴³

Že 4. novembra je Narodni svet v Osijeku poslal svoje poslanca v Sremsko Mitrovico, kjer so res našli srbsko vojsko. Srbski častnik Živković naj bi celo po vzpostavljeni telefonski zvezi pozdravil Narodni svet v Zagrebu. Kar pa je bil namen poslanstva, je bilo iskanje pomoči, da srbska vojska pošlje čete v hrvaška mesta in s tem pomaga urediti tamkajšnje razmere, torej zavarovati oblast Narodnih svetov in vzpostaviti javni red in mir.⁴⁴ Dejansko so bile razmere na Hrvaškem varnostno mnogo bolj nestabilne kot pa na Slovenskem. Za to pa sta bila najbrž dva poglobitna vzroka, še vidno vztrajanje ogrskih oblasti v mestih (dovladje) in mnogo več skrivačev in dezertarjev iz vojske, t.i. zelene kadra.⁴⁵ To potrjuje tudi vest, da so bili v Mitrovici še madžarski vojaki, ko je tja vkorakala prva srbska enota.⁴⁶

Nadaljnjo stopnjo je pomenilo prizadevanje Narodnega sveta SHS, da se srbska vojska dejavno vključi v zagotavljanje varnosti nove države. Sicer je ta že 3. novembra izbral prvo delegacijo, ki naj bi šla do srbske vlade, 4. novembra so sestavili poslanico in tročlanska vojaško-politična delegacija je odšla proti Beogradu. 6. novembra se je

42 Mile Bjelajac: Vojska Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918–1921. Beograd 1988, str. 17–21 (dalje: Bjelajac, Vojska Kraljevine SHS 1918–1921 ...).

43 Prav tam.

44 Slovenec, 5. 11. 1918, 254, Srbi v Mitrovici.

45 Prim. Krizman, Raspad Austro-Ugarske, str. 201; Bogumil Hrabak: Dezertarstvo, zeleni kadar i prevratna anarhija u jugoslovenskim zemljama : 1914–1918. Novi Sad 1990.

46 Slovenec, 5. 11. 1918, 254, Srbi v Mitrovici.

delegacija srečala z srbskimi štabi v okolici Šabca. Vrnila se je v Zagreb 12. novembra, medtem pa se je 8. telefonsko javila iz Zemuna.⁴⁷

Poverjenik za narodno obrambo Drinković je v svojem pismu, ki ga je delegacija prinesla s seboj, prosil predvsem za zaščito ljudstva v vzhodni Slavoniji in Sremu, da vojaško zaščiti progo Osijek-Šamac.⁴⁸ Toda delegacija je, ne da bi imela pooblastilo, terjala več; da srbska vlada dodeli po bataljon srbske vojske za Zagreb in Ljubljano, ter Medjimurje, nujno pomoč za Reko, vojsko za zasedbo Bačke in Banata, pomoč v hrani za Dalmacijo, Bosno in Liko, pa tudi železničarje za železnico Reka-Zagreb-Zemun.⁴⁹ Vsebina zahtev kaže sicer mešanico želja po zaščiti države, pri čemer je izpostavila predvsem območja, za katera je bila posebej zainteresirana tudi srbska vlada, kot so bile Bačka, Banat in Reka. Vsekakor je bilo to postavljanje zahtev že odraz velike varnostne zagate nove države, ki je odražalo predvsem poglede iz Zagreba. Res pa je, da je Ogrska bila še edina grožnja, saj je bila še vedno vsaj normativno v vojni z antanto, ogrožala pa je predvsem Hrvaško.

Podobno je bilo tudi v Bosni. Srbska vojska je 7. novembra bila v Sarajevu in drugih zahodnih bosanskih območjih.⁵⁰ In čeprav je bil njen namen še kaj drugega kot le pomoč Državi SHS, je v skladu s svojim strateškim razmišljanjem kot zoperstavljanje srbske vojske italijanski, začela nastajati javna podoba srbske vojske, ki prihaja na pomoč 'Jugoslovanom'. "Srbska vojska, obstoječa iz štirih divizij, je prekoračila Savo in Donavo ter se pripravlja, da nam pride na pomoč." To preprosto notičko, ki je izvirala iz Zagreba, je Slovenec natisnil 6. novembra pod velikim naslovom *Srbi gredo pomagat na Hrvatsko in Slovensko* in podnaslovom *Srbska armada prihaja na pomoč*.⁵¹ Ne glede na številne članke, ki so se dnevno vedno znova pojavljali v časopisju, so se morali časniki, ki so očitno hoteli vzdržati mnenje, kako gre srbska vojska na pomoč državi, v naslednjih desetih dneh posluževati v bistvu skoraj istih podatkov o zasedanju, s slovenskega nacionalnega interesa seveda, daljnih slavonskih in bosenskih krajev.⁵² Šele prihod prve srbske enote v Zagreb in na Reko je odprl tudi v časnikarskem poročanju nove dimenzije.

Nadomestek srbske / antantne vojske

V varnostnem primanjkljaju pa so se na Slovenskem znašli še drugače. Glede na določilo premirja o takojšnjem enostranskem odpustu vseh vojnih ujetnikov so se začeli vračati po železnicah proti Srbiji srbski vojski ujetniki. Prva odprava srbskih vojnih ujetnikov na Slovenskem je bila tista, ki je prispela v Maribor 5. novembra. Dan pozneje je iz Beljaka (prihajali so iz ujetniškega taborišča Grödig pri Salzburgu) prispel vlak srbskih vojnih ujetnikov v Ljubljano. Srečal naj bi jo že v Švico odhajajoči dr. Korošec in jih opozoril na novo politično situacijo v Ljubljani.⁵³ Na transportu je bilo 300 vojakov in 524 častnikov.

Ob viharnem pozdravljanju, ki so ga bili deležni, je zanimiva časopisna opazka, da sta se "dva visoka srbska častnika" pogovarjala v Narodnem svetu o ustanovitvi srbskih čet na Slovenskem, v sporazumu z Narodnim svetom SHS. "Sodelovali bodo pri

47 Bjelajac, *Vojska Kraljevine SHS 1918–1921*, str. 32–33.

48 Grada, II, 400.

49 Grada, II, 482, 468; Krizman, *Raspad Austro-Ugarske*, str. 159–162.

50 Bjelajac, *Vojska Kraljevine SHS 1918–1921*, str. 23.

51 Slovenec, 6. 11. 1918, 255.

52 Slovenec 7. 11. 1918, 256 – 13. 11. 1918, 262.

53 Fran Milčinski, *Dnevnik 1914–1920*. Ljubljana 2000, str. 399.

organizaciji narodne armade SHS.⁵⁴ Poverjenik za narodno obrambo dr. Drinković je namreč tedaj izdal ukaz, da se iz srbskih vojnih ujetnikov oblikujejo v Državi SHS posebne vojaške enote, ki bodo pod poveljstvom odseka za narodno obrambo.⁵⁵ Res so srbske vojske nastanili v domobranski vojašnici v Ljubljani in iz njih ustanovili Komando srpskih trup (Poveljstvo srbskih enot). Ko je dva dni pozneje Narodni Svet SHS poklical 450 oficirjev v Zagreb, je ostalo v Ljubljani 374 vojakov in oficirjev.⁵⁶ Vedno novi pa so prihajali iz avstrijske smeri, tako da se njihovo številčno stanje dvigovalo, kar je omogočalo ustanavljanje novih enot. Sredi meseca jih je bilo že skoraj 1700. Glede na njihovo stanje, okoliščine in opremljenost pa vojaško niso bili nič bolj usposobljeni kot pa slovenske enote.⁵⁷ Hkrati pa je iz Zagreba že zaokročila vest, da se je tamkajšnjemu Narodnemu svetu dalo na razpolago 2000 srbskih vojnih ujetnikov.⁵⁸

Tako so v Državi SHS srbske vojaške enote, neodvisno od srbske vlade in Vrhovnega poveljstva srbske vojske že delovale. Bile so to dejansko najete vojaške sile (dobivale so enako plačo in oskrbo kot slovenske enote), formirane iz vojnih ujetnikov, na podlagi apela, nacionalne zavesti in nezmožnosti, da bi se vračali v Srbijo, saj je bila železniška proga proti Beogradu uničena. Podobno kot najeta Češka legija so bili začasno v vojaški službi. Toda nameravana združitev v eno jugoslovansko državo jim je dajala v očeh vojaških oblasti SHS poseben položaj. Zlasti v Sloveniji so srbske vojaške enote, pod poveljstvom vojske Države SHS, uporabili za specifične naloge. Njihova največja prednost je bila njihova legitimacija antantne (zmagovite) vojske, ni zemarjati pa tudi vojaške izurjenosti, čeprav so bili vojaki prebili v vojnem ujetništvu kar nekaj časa, večina tri leta. Zaradi svoje oddaljenosti od Srbije pa so bili tudi bolj vezani na svojo enoto in so s tem vzdrževali večjo notranjo trdnost v enoti. Vendar je njihova antantna avtoriteta bila tudi avtoriteta do slovenskega prebivalstva.⁵⁹

Temeljno sporočilo javnosti je bilo, da bo srbska vojska prišla na pomoč, da tako rekoč že prihaja. Zlasti eden od člankov, objavljen 9. novembra, je bil zelo konkreten: "Vsled želje Narodnega veča, da srbske čete pridejo na Hrvaško in v Slovenijo, je dosežen sporazum s srbsko vlado in srbsko vojsko. Srbska vlada odpošlje hrano in zaloge preko Reke, kamor je hrana že dirigirana. (...) Na Reko, v Zagreb in Ljubljano pride vojaštvo iz Srbije. Te čete bo pozdravilo Narodno veče, ki se mu bodo stavile na razpolago."⁶⁰ Glede na situacijo so torej časopisi zamisli državnega vodstva predstavljali za že uresničena dejstva.

Vsekakor je že 13. novembra 1918 prišla v Zagreb dvočlanska delegacija Vrhovnega poveljstva srbske vojske, kar kaže na dejavno pripravljenost srbske vojske, da pri prodiranju na zahod dejansko uporabi tudi "sile Jugoslovancev", kot je bil nasvet poveljujočega generala Vzhodnih sil d'Espereya in zaradi česar bi prve dni novembra štab 1. armade moral dobiti direktno zvezo z vlado v Zagrebu. Delegacijo je vodil

54 Slovenec, 6. 11. 1918, 255, Srbske čete v Ljubljani, Srbski častniki in vojaki v Ljubljani.

55 Prav tam.

56 Slovenec, 6. 11. 1918, 255, Prihod Srbov v Ljubljano; Arhiv Vojnoistorijskega inštituta Vojske Srbije i Crne Gore Beograd, popisnik 1/1, šk. 667/1, Istorija Komande Dravske divizijske oblasti za vreme od 1. februara 1919. godine, dana njenog formiranja do dana demobilizacije (dalje: AVII, Komanda DDO 1919 ...), str. 1.

57 AVII, Komanda DDO 1919, str. 5–6, 34.

58 Slovenec, 8. 11. 1918, 2000 Srbov na razpolago Narodnemu veču.

59 O srbskih enotah v Sloveniji: Janez. J. Švajncer: Slovenska vojska 1918–1919, str. 107–131, 264–267; Matjaž Bizjak: Vojska Države SHS, str. 238–245.

60 Slovenec, 9. 11. 1918, 258, Srbske čete na potu na Slovensko in Hrvaško. Novica je označena z Zemun, 8. (11.).

podpolkovnik Dušan Simović. Toda, da se je pretvorila v misijo, kar si je želel Narodni svet SHS že 11. novembra, ko se njegovo odposlanstvo sploh še ni vrnilo, je trajalo celih štirinajst dni, do 29. novembra, ko je bilo dogovorjeno, da se osnuje Misija srbske vojske v Zagrebu z namenom, da pomaga v reorganizaciji vojske Države SHS in ustanovitvi 6 polkov na območju Države SHS, medtem ko je hrvaška stran predlagala ustanovitev 8 polkov na območju I. vojaškega območja, torej na Hrvaškem.⁶¹ Toda vse načrte je prekril plašč združitve 1. decembra 1918 in so bili izpeljani v povsem drugačnih okoliščinah.

Zamisel, da bi za varnostno zagotovitev Države SHS skrbela tudi srbska vojska, se je pojavila že 11. novembra. Tedaj je Narodni svet SHS sklenil, da bo zahteval od srbske vojske, da pošlje v državo tudi "brate prostovoljce" in očitno so s tem menili pripadnike srbske vojske, ki so bili v Jugoslovanski diviziji srbske vojske.⁶²

Prva, ki se je v varnostni zagotovitvi oprla na srbsko vlado, je bila pokrajinska vlada SHS v Sarajevu. Ko je namreč 10. novembra poverjenik Drinković poslal poveljstva III. in IV. vojaškega okrožja in naročil vladi, da ju podpre v zbiranju vojske, je sarajevska vlada to odklonila z utemeljitvijo, da ji protivojno razpoloženje preprečuje zbirati vojake, "javni red in mir pa bodo pri nas vzdrževali oddelki srbske vojske", poleg orožništva, ki so ga nameravali šele dopolniti.⁶³

Srbska (antantna) vojska proti italijanski (antantni)

Sprva je poveljstvo II. vojaškega okrožja v Ljubljani srbske enote uporabilo za notranjevarnostno nalogo, saj je očitno menilo, da so glede na drugo nacionalnost manj dojemljive za revolucionarne vplive delavstva. 9. novembra je bila poslana 4. četa 1. bataljona Komande srpskih trupa (KTS) v Trbovlje, da bi v revirjih vzdrževala javni red in mir. Poleg te izrecne naloge pa naj bi KST imela še naloge, da razorožuje avstro-ogrsko vojsko, ki se je vračala iz Furlanije, da zbira srbske vojne ujetnike, ki so se vračali proti Srbiji, da nadzorujejo in stražijo velike vojaške zaloge, ki so bile predvsem ob progi Jesenice-Ljubljana-Trst (predvsem v okolici Ljubljane), da vzdržujejo javni red in mir, ki so ga ogrožali dezertarji (zeleni kader) in da vzdržujejo disciplino med razpuščenimi slovenskimi vojaki, ki naj bi tedaj predvsem kradli in ropali.⁶⁴

11. novembra je Komanda poslala v Logatec nekaj častnikov, da tam ustanovijo iz od nekje prispelega moštva četo, ki naj bi imela 180 mož, prav tako je naslednjega dne prispelo še 63 mož iz Kamnika in se uvrstilo v enoto, ki je medtem dobila ime 26. pehotni polk.⁶⁵

Kot je torej videti, so bile naloge enot s srbskim sestavom zelo široke in so obsegale vse naloge, ki so jih imele tudi slovenske varnostne sile (vojaške enote, orožništvo in Narodne straže) v tistem času. Vprašanje pa je, ali so te naloge bile kakorkoli tudi določene s kakšnim poveljem.

Toda srbska enota je dobila tudi izrecno zunanjepolitično nalogo, "da spreče prodiranje Talijana ka Ljubljani i Trbovlju – rudnicima i da ih zadrže na liniji Triglav-Snežnik-vododelnica Soče i Save".⁶⁶ To veliko dopolnitev njenih nalog lahko povežemo s polkovnikom Simovićem, ki je prav tedaj v svojstvu delegacije srbske vojske prišel v

61 Bjelajac, Vojska Kraljevine SHS 1918–1921, str. 33.

62 Slovenec, 9. 11. 1918.

63 Krizman, Raspad Austro-Ugarske, str. 145-148; Bjelajac, Vojska Kraljevine SHS 1918–1921, str. 27–28.

64 AVII, Komanda DDO 1919, str. 2.

65 AVII, Komanda DDO 1919, str. 3.

66 AVII, Komanda DDO 1919, str. 2.

Zagreb. Z avtoriteto srbske vojske je lahko vplival na srbske častnike, da so prevzeli nalogo, ki si jo je tako eksplicitno sicer privoščila srbska vojska sama v soočenju z italijansko vojsko, npr. na Reki.⁶⁷

14. novembra se je pojavila v Slovincu alarmantna novica, da je italijanska vojska namenjena zasesti Ljubljano. Že dan prej je prišla na Vrhniko italijanska enota.⁶⁸ Nevarnost za Ljubljano je vplivala na hitro posredovanje med Ljubljano in Zagrebom ter celo Beogradom. Posredovanje je šlo po dveh kanalih, vojaškem Švabič-Simović in političnem, med Narodno vlado in Narodnim svetom SHS. Polkovnik Simović je kar sam v smislu instrukcij, ki jih je dobil še v Beogradu od Vrhovnega poveljstva srbske vojske (vojvode Mišića) odobril posredovanje pri italijanski vojski. Podpolkovnik Švabič je dobil iz Zagreba naročilo, da gre parlamentarec do italijanskih čet, poišče poveljujočega generala in mu izroči spomenico z zahtevo, da se italijanska vojska umakne na s pogoji premirja določeno demarkacijsko črto.

Istega dne je bila poslana v okrepitev srbskih sil v Logatec še ena četa, torej sta bili tam kar dve četi te srbske vojske. Istočasno so bile posadke srbske vojske tudi na Vrhniki, na Brezovici in na Viču, kar pomeni, da so v več valovih pokrili pot do Ljubljane.⁶⁹ S tem je bila podprta misija kapetana Mesića, ki je tega dne nesel poslanico podpolkovnika Švabića na Vrhniko.

Najpomembnejši del spomenice, kot so jo tudi javno objavili, pravi: "Čete kraljevine Srbije so v sporazumu z vlado Narodnega veča SHS v Zagrebu v imenu entente okupirale vso oblast v Ljubljani. Imam nalog, da preprečim vsak vhod italijanskih čet v okupirano oblast. Bilo bi mi zelo neprijetno, ako bi se v svrhu izvršitve odredbe moral poslužiti orožja. Če bi moralo priti do prelivanja zavezniške krvi, odklanjajo srbske čete vsako odgovornost."⁷⁰ V nadaljevanju je govoril o potrebi, da se italijanske čete obdrže na razvodnici Save in Soče ter do Reke, dokler se srbska in italijanska vlada ne dogovorita o sporni zadevi. Podpisal se je kar kot poveljnik srbske vojske v Ljubljani. Prva reakcija italijanskega generala na noto, ki mu jo je izročil kapetan Mesić, naj bi bilo pristno začudenje, od kod naj bi že prišla srbska vojska v Ljubljano, a je obljubil, da ne bo nadaljeval prodiranja. "Kakor smo obveščeni, obstane italijanska vojska na črti Vrhnika-Borovnica-Lenart-Dobeči vrh-Okilje-Rakek-vrh Nadlišek," se v Slovincu zaključil sporočilo, ki je za Ljubljančane in seveda politični vrh pomenil pravo olajšanje.⁷¹ Dejanje odpira za odnose med antantnima vojskama problematično zadevo, saj je grozila z rabo orožja med dvema zavezniškima vojskama oz. državama. Takšna grožnja je bila tedaj še prava redkost. Italijanski oficir, ki je sprejel takšno izjavo, je bil lahko upravičeno začuden nad izjavo, še posebej, če je kaj verjeti poročilu vojaških organov, da je prišlo zaradi napačnega branja zemljevidov do pomote pri premiku.⁷² Res pa je prišlo že dva dni pozneje na Reki do podobne zaostritve, v kateri sta si stali nasproti spet

67 Prim. Krizman: *Raspad Austro-Ugarske*, str. 188–201. Na Reki je sicer pod Simovičevim vplivom poveljnik bataljona srbske vojske terjal enako, da se italijanska vojska umakne, ker je tam že srbska.

68 Kacin-Wohinz, *Primorski Slovenci*, str. 71–72; Mikuž, *Oris zgodovine Slovencev*, str. 69–70.

69 AVII, Komanda DDO 1919, str. 3–4.

70 Slovenec, 15. 11. 1918, 263, Srbski poveljnik poslal ultimatum italijanski vojski: oborožen odpor: Italijani ne smejo dalje prodirati. Noto – nekoliko drugačne stilizacije – je objavil tudi Krizman, *Raspad Austro-Ugarske*, str. 192. Tudi Kacin-Wohinz, *Primorski Slovenci*, str. 72, povzema zelo podobno vsebino po italijanskem viru. Prim. tudi Švajncer, *Slovenska vojska 1918–1919*, str. 110–112.

71 Slovenec 15. 11. 1918, 263, Srbski poveljnik poslal ultimatum italijanski vojski: oborožen odpor: Italijani ne smejo dalje prodirati.

72 Prim. Kacin-Wohinz, str. 72. Italijansko poročilo celo pravi, da bi gotovo na takšno grožnjo odgovorili z orožjem.

srbska in italijanska vojska, z vsebinsko enako grožnjo srbskega častnika, le da je bila izrečena ustno. Na mostu preko Rečine je celo prišlo do streljanja v zrak, nakar se je italijanski oddelek umaknil.⁷³

Zaostritev med srbsko vojsko, povezano z dvema točkama v Državi SHS, so rešili s posredovanjem francoskega zunanjega ministra, ki je bil obveščen s srbske strani, zaradi česar je italijanska vlada najbrž odsvetovala svojemu generalštabu nadaljnje prodiranje.⁷⁴

Dan pred preplahom zaradi prodora proti Ljubljani se je problemu italijanskega zasedanja državnega območja ponovno posvetila tudi Narodna vlada. Italijanska vojska napreduje dalje, je ocenila, tako da je sklenila "naročiti" Narodnemu svetu SHS, ki je imelo zunanjepolitične pristojnosti, "da protestira proti prodiranju italijanske vojske preko demarkacijske črte."⁷⁵ Še huje pa je bilo, da je italijanska vojska v zaledju zasedenih pokrajin začela izvajati internacije bivših avstroogrskih vojakov, v kolikor se v nekaj urah niso umaknili (kot sledi iz časopisnih člankov, so jemali za datum opredelitve avstroogrškega vojaka stanje 28. oktobra 1918⁷⁶). Narodni svet SHS je sredi meseca zahteval, da občine, ki jih zasede italijanska vojska, protestirajo ne le pri poveljnikih enot, kot je veljalo do tedaj, pač pa pismeni protest pošljejo tudi v Zagreb, da bo posredoval pri "Jugoslovanom prijaznih ententnih vladah", da se italijanska vojska umakne.⁷⁷ Vlada je tedaj presodila, da je treba tudi javno pokazati nasprotovanje italijanskemu zasedanju zahodnih slovenskih območij. V nedeljo 17. novembra naj bi zato priredili manifestacijo proti prodiranju v jugoslovansko območje. Govorili naj bi trije člani Narodne vlade, kar je lahko pomenilo, da so želeli ohraniti nadzor nad dogajanjem.⁷⁸

Narodna vlada je posredovanje in Švabićevo poročilo "o korakih, ki jih je storil pri poveljniku italijanskih čet na Vrhniki proti nadaljnemu prodiranju Italijanov" pozno popoldan vzela na znanje.⁷⁹

Ko je italijanska vojska zasedla Idrijo, je krožila govorica, da je to za vedno. "Telefonira se NV, da protestira.", pravi sklep o obravnavi vprašanja.⁸⁰ Naslednji dan se je vlada seznanila še z informacijami o sistematičnem in množičnem interniranju moških na okupiranem območju – na Rakeku (zaenkrat v Postojno) in v Cerknem, ki so bili avstroogrski vojaki, to pa je pomenilo skoraj vse moške, ki so se komaj dobro vrnili iz vojne.⁸¹ Morda je bil le to povod, da je vlada 21. novembra, ko je imela pred seboj politično brizanten predlog dalmatinske vlade o takojšnjem zedinjenju s Srbijo, razpravljala o tem, kaj storiti, da bi antantne države boljše opozorili na območja, ki jih zaseda Italija. Sklep kaže brezizhodnost položaja, poskušajo pridobiti s češko pomočjo britansko komisijo, da bo šla skozi Ljubljano, kjer jo bodo prosili za informiranje antantnih vlad; k Masaryku, ki se vrača v začetku decembra v Prago, naj gre odposlanec dr. Dragotin Lončar. Preko Masaryka naj bi dosegli predsednika ZDA Wilsona.⁸² Prav

73 Slovenec, 16. 11. 1918, 264.

74 Prim. Krizman, Raspad Austro-Ugarske, str. 198.

75 Sejni zapisniki Narodne vlade, seja 12. 11. 1918, str. 99.

76 Sejni zapisniki Narodne vlade, seja 12. 11. 1918, str. 99; Slovenec 15. 11. 1918, 263.

77 Sejni zapisniki Narodne vlade, seja 14. 11. 1918, str. 107. Narodni svet je tedaj tudi opozoril, da naj tisk piše o italijanski okupaciji močno negativno. Glej Krizman, Raspad Austro-Ugarske, str. 195. Te instrukcije so se na tisku očitno izrazile, saj je npr. Slovenec v vsaki številki v rubriki *Italijanska nasilstva* močno poudarjal kot nasilstva zaplembe živeža, snemanje slovenskih zastav, interniranje moških ter zasedbo krajev samih.

78 Sejni zapisniki Narodne vlade, seja 14. 11. 1918, str. 108. Zborovanje je bilo nato odpovedano.

79 Sejni zapisniki Narodne vlade, seja 14. 11. 1918, str. 109.

80 Sejni zapisniki Narodne vlade, seja 18. 11. 1918, str. 117.

81 Sejni zapisniki Narodne vlade, seja 19. 11. 1918, str. 120.

82 Sejni zapisniki Narodne vlade, seja 21. 11. 1918, str. 123.

na tem je tudi liberalna Jugoslovanska demokratska stranka utemeljila svoj predlog zedinjenja: "Edino takojšnje ujedinjenje mora razbistriti mednarodni položaj, v kolikor se nanaša ta na nas, in izvesti vspešno obrambo proti roparski nasilnosti sosednje ital.(ijanske) države, ki nam hoče ugrabiti tretjino slovenskega naroda in zagotoviti našemu pričakovanju odgovarjajoče severne meje."⁸³

Vloga antantne / srbske vojske

21. novembra 1918 je poveljstvo KST poslalo četo iz Brezovice na Vrhniko in v Borovnico z nalogo "održavanje reda na Vrhniku i Borovnici i sprečavanje Talijanskim trupama prodiranje ka Ljubljani. Izbegavati svaki dodir sa Talijanima."⁸⁴ Kot torej vidimo, se je njihova naloga močno spremenila, saj zdaj ni bilo govora o kakršnemkoli nastopu proti italijanski vojski, pač pa izogibanje. Predvidevati je mogoče, da je bila to posledica posredovanja iz Beograda, odkoder je bil tudi poklican šest dni po svojem posredovanju na Vrhniki podpolkovnik Švabić iz Ljubljane.

Izgleda, da je kriza potem minila in naloge te skupine so se spremenile. 17. novembra so že poslali četo v Kranj, da bo vzdrževala red, konjeniški eskadron pa v Škofjo loko. Od tam so razposlali dan pozneje vod v Radovljico, desetino pa na Jesenice, da bi zadržali (vendar so to bile male sile) prodor Italijanov preko demarkacijske črte. Konjeniški eskadron je očno tudi izvidoval v Poljanski dolini (Gorenja vas-Zelenika).

Vendar so srbske enote razporejene tudi na severni meji, kjer je njihova naloga vojaška in tudi demonstracijska. Tako je bil 18. novembra poslan oddelek iz Maribora v Prevalje, da tam vzdržuje red in mir, pa tudi da zavrača avstrijske enote, ki bi prišle iz Celovca. Štiri dni pozneje je bil poslana četa v Tržič in od tam pa en vod v Borovlje. "Potrebno je, da Nemci vide, da Srbi drže do Drave te da ne predju na desnu obalu ove reke." A hkrati jim je bilo ukazano, da se izogibajo vsakemu oboroženemu spopadu.⁸⁵

Od kje je lahko prišel ukaz, da morajo srbske enote skrbeti tudi za nevarnost, ki bi jo povzročil shod za republiko, ni mogoče ugotoviti, čeprav je več možnosti. 26. polk je namreč 23. novembra dobil ukaz, da zbere čimveč sil v Ljubljani "što je bilo neophodno potrebno prikupiti što više Srpskih trupa u Ljubljanu, jer se za 25. ovaj mesec sprema demonstracija sa republikanskim ciljem."⁸⁶ Toda shod je po njihovem minil, ne da bi rabil konjeniški oddelek posredovati.

Poveljnik Štajerskega obmejnega poveljstva general Rudolf Maister je srbske enote vključil v svoje posredovanje proti nemški sili, ki ga je nameraval izvesti, kakor hitro je imel dovolj vojakov. Tako je srbski oddelek sodeloval v razorožitvi Schutzwehra v Mariboru 23. novembra, nato pa ga je usmeril proti narodnostni meji, kamor je usmeril svojo dejavnost. 26. je prešla v Šentilj ena četa 1. bataljona, kjer je prišlo do streljanja, vendar so se nemške sile umaknile. Za srbskimi enotami je popoldan zasedla kraj slovenska četa.⁸⁷

Konec srbskemu podpiranju Jugoslovanov je pomenil dogodek v Grabštajnu. 2. decembra je očitno prišlo povelje še vedno II. vojaškega okrožja, da je potrebno, da čete Poveljstva srbskih enot iz Maribora nastopijo z zasedbo Grabštajna, ker so velike

83 Sejni zapisniki Narodne vlade, seja 21. 11. 1918, str. 124.

84 AVII, Komanda DDO 1919, str. 6, prim. str. 4.

85 Prav tam, str. 6.

86 Prav tam, str. 7.

87 Prav tam, str. 6, 7.

potrebe po moštvu. Iz tona povelja izhaja, da bi Grabštajn postal baza srbskih enot na Koroškem, odkoder bi najbrž zasedli Celovec. Res sta prešli dve četi 1. bataljona (polbataljon) v Velikovec 8. decembra. Vod vojakov je bil izkrcan že v Dravogradu, odkoder naj bi zasedel Šentpavel v Labotski dolini. Očitno iz tega polbataljona ustanovili 3. bataljon 26. polka, ki je imel posadko v Ptuju (51), v Šentpavlu (53 srbskih in slovenski oficir), Grebinju (20 srbskih in en slovenski oficir), Trušnjah (27) in Tinjah (11), glavnina pa naj bi bila v Velikovcu, po oceni okoli 350 vojakov. Posadke na Koroškem naj bi vzpostavili 6. decembra. Po tednu dni, 14. decembra, ko je minila največja napetost v Velikovcu, je bataljon z dvema četama le prešel v Grabštajn, kjer pa je prišlo naslednjega dne zjutraj do napada nanj.⁸⁸ Ujetih je bilo okoli 300 vojakov in poveljstvo bataljona, okoli 40 pa se jih je uspelo rešiti.⁸⁹ Srbske posadke so tako ostale brez poveljstva in so prešle pod poveljstvo Štajerskega obmejnega poveljstva. Napad se je zdel pač le nesrečen dogodek, ki se je zgodil zaradi nepazljivosti oficirja, vendar pa je imel globlje korenine. Že 5. decembra je nemška koroška stran sprejela sklep, da se bo uprla prodiranju jugoslovanskih čet, med katere je uvrstila tudi čete, sestavljene iz srbskih vojnih ujetnikov, češ da top niso pravi antantni vojaki, ki bi imeli pravico zasedati teritorij znotraj Avstroogrske po izhodiščih premirja od 4. novembra.⁹⁰ Prav čudno pa je, da se je novica o tem pojavila tudi v Slovencu, kar pomeni, da je bila o tem dobro obveščena tudi slovenska stran, a je sklep, oziroma odločenost koroških Nemcev podcenjevala.⁹¹ Tako se je zajetje srbskih vojakov v Grabštajnu bilo le prva od priložnosti, ki so sklepu sledili. In res je, da so to bili v tistem trenutku že jugoslovanski vojaki, saj je proslava zedinjenja 15. decembra v Ljubljani simbolno potrdila obstoj nove ere jugoslovanske države.

Medtem pa je bil srbski polk še vedno angažiran na zahodni, zdaj že demarkacijski črti, kjer se je pretvoril v obmejno vojsko. Četa 1. bataljona je tedaj imela posadke v Kranju, Radovljici, Jesenicah, Kranjski gori in Bohinjski Bistrici, medtem ko je bila v Škofji Loki močna konjeniška enota. Prav sredi decembra se je italijanska vojska umaknila iz Žiri, ki so tako dobile srbsko posadko. Srbska vojska je tudi nadzirala demarkacijsko črto nad Vrhniko, kjer se je že začelo urejanje dovolilnic dvolastnikom za prehod demarkacijske črte. Nikakršnih podatkov pa ni, kdo je zasedal demarkacijsko črto južno od Borovnice.

22. decembra je prišel v Ljubljano prvi bataljon redne srbske vojske, za njim pa dan kasneje srbska vojaška misija pod poveljstvom generala Krste Smiljanića. Misija je bila torej druga na ozemlju zdaj že nekdanje Države SHS in edina njena prednost je bila, da je z generalom na čelu imela večjo avtoriteto kot zagrebška (najbrž je bil že takrat predviden za poveljnika Dravskega divizijskega območja, ki je pozneje obseglo Slovenijo), hkrati pa je seveda bila bližje povsem specifičnim problemom slovenskega dela države, saj je Zagreb že od vojaškega upora 5. decembra 1918 tekel na povsem drugih valovnih dolžinah. Takoj prvo med Smiljaničevimi ukazi je bilo navodilo o postopanju v stiku z italijansko vojsko, kar kaže, da ga je moral v osnovi imeti že pred prihodom. Navodilo pravi, da morajo v primeru italijanske namere po zasedbi območja izven tistega, ki ga določa premirje od 4. novembra, je pa v njem že jugoslovanska enota, to

⁸⁸ Prav tam, str. 13.

⁸⁹ Prav tam, str. 15.

⁹⁰ To stališče je ponovila avstrijska (koroška) delegacija na pogajanjih v Ljubljani 19. 12. 1918. Prim. AVII, Komanda DDO 1919, str. 16.

⁹¹ Slovenec, 5. 12. 1918, 280, Nemška Avstrija, Koroški Nemci sklepajo; 5. 12. 1918, 281, Ob naši severni meji, Koroški Nemci protestirajo.

braniti z vsemi sredstvi, vendar pa ne z orožjem ("ali se oružani sukob mora na zgodan način izbeči").⁹²

Vlogo antantne vojske je tako srbska, notranjepolitično že jugoslovanska vojska, dokončno odigrala tudi nasproti premagancem na severni demarkacijski črti. Nastopil je čas oboroženega soočenja na Koroškem, s čemer se je varnostni položaj nove države napram Italiji spremenil ne le zaradi diplomatskega končevanja vojne v Parizu, pač pa tudi angažiranosti jugoslovanske (njenege slovenskega dela) vojske na severu.

92 AVII, Komanda DDO 1919, str. 18. V nasprotnem primeru – srbske enote si morajo prizadevati, da bi na območju, ki ga italijanske enote zasedajo v skladu s premirjem od 4. novembra, ostale.